

Talaba-yoshlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish ko'nikmasini shakllantirish

Nargiza Musulmanova¹

Abstrakt

Mazkur maqolada talaba-yoshlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va ilmiy-ijodkorlik ko'nikmasini shakllantirish, Oliy ta'limda talabalarni ilmiy matn turlari bilan tanishtirish va ularni yaratish tamoyillari, og'zaki va yozma nutqini shakllantirish, badiiy va ilmiy adabiyotlarni mulohaza qilish, konspekt va boshqa ilmiy matnlar ustida ishlash, ma'ruzalar, ularning turlari, ularga tayyorlanish jarayoni, ilmiy bilish, metodologiyalar haqida gap boradi. Turli ilmiy matnlar uchun reja tuzish, konspekt, referat, maqola, tezis, taqriz, Abstrakt kabilarni yozish va tartiblash asosli misol va metodlar asosida bayon etilgan. Talabalarga ilmiy matnlar yaratishni o'rgatish bilan birga, tayyor ilmiy va badiiy adabiyotlardan foydalanish, ilmiy, ilmiy-uslubiy maqolalarni o'qib o'rganish va tahlil qilish, adabiyotlarni tartiblash, elektron saytlardan mavzu uchun zarur bo'ladigan materiallarni izlab topish hamda ish jarayonida foydalanish, adabiyotlar ro'yxati va havolalar (snoska)ni shakllantirish kabi ko'nikmalarni hosil qilishni ham ushbu maqolamizning bir vazifasi sifatida e'tirof etish mumkin. Turli xil ma'ruzalarni tayyorlash, ularni turli usullarda taqdim qilish, kompyuterda taqdimotlar tayyorlash va namoyish etish, tayyor ishlarni himoya qilish kabilarni o'rgatish ham ham ushbu maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: *ilmiy va ijodiy ish yozish, tadqiqot, ilmiy mavzu, ilmiy matn, ijodiy matn, metodologiya, evristika, maqsad, vazifa, potensial, ilmiy salohiyat, og'zaki axborot, yozma axborot, ilmiy-uslubiy manbalar, dissertatsiya, kurs ishi, Abstrakt, rezyume.*

Kirish

Inson o'z atrofidagi olamni o'rganar ekan, o'rganayotgan ma'lumotlari bilan birgalikda o'zi ham yangiliklar yaratish qobiliyatiga egadir. Chunki kashfiyotlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi va hayotga kirib kelmaydi. Dunyoni anglash – uni o'rganish demak. Shunday

¹Musulmanova Nargiza Raxmatillaevna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU.

E-pochta: musulmonova@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-0001-1725

Iqtibos uchun: Musulmanova, N.R. 2022. "Talaba-yoshlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish ko'nikmasini shakllantirish". *O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya* 1(5): 15-31.

ekan, amalga oshirilgan har qanday tadqiqot ishi – dunyoni anglashga va uning taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shishga bir qadam hisoblanadi.

Ilmiy va ijodiy ish olib borish jarayoni o'ziga xos metodologik xarakterga ega bo'lib, bunda subyekt va obyekt o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik muhim rol o'ynaydi. Zero, bunday integratsiya ilmiy tadqiqot olib boruvchi subyektning o'z obyekti (tadqiq mavzusi)ga izchil ta'sir ko'rsatadi. Shu orqali inson o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish yo'lida fandagi barcha yangiliklarni va fanning tarixini o'rganishga, o'sha muhitga kirib olishga, uning qaysidir jihatlarini o'zgartirishga, asosli yangilik yaratishga harakat qiladi.

Ilm-fan taraqqiy etar ekan, unga bo'lgan ehtiyoj va zaruriyat ham ortib boradi. Ijod qilish, ilm bilan shug'ullanish, yangiliklarni kashf qilish, ilmiy muammolar va ularning yechimlarini topish, tafakkurni o'stirish, yoshlarni ilm bilan shug'ullanishga da'vat etish – bugungi kunning eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Oliy o'quv yurtlarida tahsil oladigan talabalarning barchasi o'z yo'nalishi va mutaxassisligidan kelib chiqib, o'qitiladigan barcha fanlardan topshiriqlar, xususan, referat, kurs ishi, tezis, kichik ilmiy va metodik maqolalar kabi ilmiy matnlar bilan ishlashga majbur bo'ladilar. Ularda bu ko'nikmalarni shakllantirish esa oliy o'quv yurtining professor-o'qituvchilari zimmasiga tushadi. Referat yoki kurs ishi haqida tushunchaga ega bo'lmagan talaba uni mukammal bajara olmaydi. Natijada, ko'r-ko'rona ko'chirib tayyorlangan ish talabani baholashda qiyinchiliklarga olib keladi. Tajribamiz shuni ko'rsatadi-ki, yillar davomida shakllanadigan ilmiy ijodkorlikni biz talabalardan zudlik bilan rivojlanishini talab qilamiz. Chunki, 1-kursdan boshlab ulardan referatlar, taqdimotlar, esse, Abstrakt, konspekt va shunga o'xshash matnlarni yaratishni, yangi zamonaviy usullarda ularni taqdim etishni talab qila boshlaymiz. Tabiiyki, 1-kurs talabasi bunga hali tayyor bo'lmaydi.

Talabalarda ilmiy-ijodiy ish yozish ko'nikmalarini shakllantirish orqali ilmiy tadqiqot metodologiyasi evristik xarakterga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Ilmiy ijod bir mavzu asosida ilmiy tadqiqot olib borish demakdir. Har qanday ilmiy tadqiqot esa, o'z navbatida empirik va nazariy qarashlarni, shu bilan birga, asoslarni ham talab qiladi. Biz ilmiy matn turlarining bir qanchasi bilan yaqindan tanishish bilan birga, ularni shakllantirish, ularga oid manbalar bilan ishlash, xulosa chiqarish, tanqidiy fikrlar bildirish, analiz va sintez qilish, o'z oldimizga qo'ygan maqsadlarga erishish yo'lida ulardan to'g'ri foydalanish kabi vazifalarni amalga oshirish imkonini

yatiga ega bo'lamiz.

Asosiy qism

Ma'lumki, fan doimiy o'zgaradigan, yangilanib boradigan hayotimizning bir bo'lagi hisoblanadi. Shunday ekan, fanda bo'ladigan hech bir yangilik yoki o'zgarish insoniyatni befarq qoldirmaydi. Ijod qilish qobiliyatiga ega bo'lgan har qanday shaxs esa, unga o'z hissasini qo'shishga harakat qiladi. Masalan, biror bir o'qitilayotgan fandan referat tayyorlashda ham talaba ma'lum bir mavzuni o'rganib chiqishga majbur bo'ladi. O'sha "o'rganish" esa, talabaning mavzuga va fanga nisbatan o'z fikrini bildirish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Har qanday mavzu nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilishni talab etadi. Shuning uchun nazariy o'rganilgan mavzu amalda ishlab chiqilishi, o'rganilishi va hayotga (ilmga) tadbiiq etilishi lozim.

Bakalavr va magistratura ta'limida talaba hamda magistrantlar amalga oshiradigan ilmiy-tadqiqot ishlarining ko'lami nihoyatda keng bo'lib, ularni tadqiq etishda ancha mehnat va malaka talab etiladi. Sabr-toqat va qunt bilan amalga oshirilgan ish esa, albatta, o'z natijasiga ega bo'ladi. Masalan, talaba biror mavzuda maqola yozmoqchi bo'lsa, o'sha mavzu yuzasidan materiallarni o'rganib chiqishi, ularni tahlil qilishi lozim bo'ladi. Bunda u mazkur o'rganilayotgan mavzu bo'yicha nimalar yozishi mumkinligini, qanday yangi ma'lumotlar kirita olishi yoki, hattoki, yangilik yaratishi mumkinligini oldindan prognoz qila oladigan darajada bo'lishi kerak. Chunki har qanday tadqiq etilayotgan ishning natijasini tadqiqotchi oldindan ko'ra bilishi lozim.

Kichik tadqiqotlar – katta tadqiqotlar uchun zamin bo'la oladi. Masalan, yillar davomida yozib borilgan maqola va tezislar kelajakda amalga oshiriladigan ilmiy ishning asosi bo'lishi mumkin. Yoki referat va kurs ishlari bitiruv malakaviy ishini yozishda tayyor material vazifalarini o'tashi ham mumkin. Maqolalar, ilmiy ishlar, tezis, dissertatsiyalarga yoziladigan Abstraktlar materiallarni ixcham holda ta'riflashga, o'z munosabatini bildirishga o'rgatishi mumkin.

Biz, ya'ni oliy ta'lim professor-o'qituvchilari talaba-yoshlarga ilmiy ishlarni to'g'ri yozish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yordam berishimiz lozim. Buning uchun nimalarga ahamiyat berish kerak? Eng avvalo, talabalarning ilmiy va ijodiy potensialini oshirishga, mustaqil holda ilmiy asarlarni o'qib, o'rganib, ularni tahlil qilishga, talabalarni ilmiy tadqiqotlar strukturasi va asosiy usullari haqidagi bilimlarni egallashlariga ko'maklashishga, konspekt, referat, esse, ma'ruza matnlari, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlar-

ni yozishda malaka hosil qilishda sistemali ilmiy-amaliy ma'lumot berishga, eksperimental tadqiqotlarni rejalashtirish, olib borish va tahlil qilishga, ilmiy tadqiqot natijalarini rasmiylashtirishga asosiy e'tiborni qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu maqsadlarga erishish uchun esa talabalarni nazariy va amaliy bilimlar bilan qurollantirish, ilmiy va ijodiy ish olib borish uchun adabiyotlar, turli ilmiy-uslubiy manbalardan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirish, ilmiy matn turlari bilan tanishtirish va ularning o'zaro farqli xususiyatlarini e'tirof etish, axborotlarni og'zaki va yozma shaklda yetkazish ko'nikmalarini shakllantirish, tadqiqot uchun mavzu tanlash, ilmiy termin va atamalarning mazmuni hamda mohiyatini o'rgatish, ilmiy tadqiqot metodologiyasi bilan tanishtirish kabi bir qator vazifalarini bajarish zarur.

Talabalar o'qitiladigan fanlar bo'yicha mavzularni yaxshi o'zlashtirishlari uchun mustaqil ishlarni mavzularga mos ravishda bajarishlari foydadan holi bo'lmaydi. Bundan tashqari, slayd-taqdimotlar tayyorlash, kompyuterda matnlarni to'g'ri terish va tahrir qilish, test tuzish, maqolalar, ilmiy ishlarni tahlil qilish va munosabat bildirish, Abstrakt yoki rezyumelar yozish kabi mashqlar ham talabalarining kelajakda ilmiy-ijodiy ish bilan shug'ullanishlarida katta yordam beradi.

Talabalarga ilmiy matnlar yaratishni o'rgatish bilan birga, tayyor ilmiy va badiiy adabiyotlardan foydalanish, ilmiy, ilmiy-uslubiy maqolalarni o'qib o'rganish va tahlil qilish, adabiyotlarni tartiblash, elektron saytlardan mavzu uchun zarur bo'ladigan materiallarni izlab topish hamda ish jarayonida foydalanish, adabiyotlar ro'yxati va havolalar (snoska)ni shakllantirish kabi ko'nikmalarni hosil qilish ham professor-o'qituvilarning bir vazifasi sifatida e'tirof etish lozim.

Turli xil ma'ruzalarni tayyorlash, ularni turli usullarda taqdim qilish, kompyuterda taqdimotlar tayyorlash va namoyish etish, tayyor ishlarni himoya qilish kabilarni o'rgatishni ham o'z zimmamizga olishimiz darkor.

Oliy ta'limdan keyingi ilmiy jarayonlar haqida talabalar-da tasavvur o'yg'otish, dissertatsiyalarning nima ekanligi, qanday tayyorlanishi, himoya qilinishi va ularning ilm-fan uchun ahamiyati haqidagi fikrlarimizni maxsus fanlar orqali berib borishimiz mumkin bo'ladi.

Xususan, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Amaliy filologiya fakulteti, O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili va Noshirlik ishi ta'lim yo'nalishlari talabalari

uchun maxsus "Ilmiy va ijodiy ish yozish soslari" fani o'quv rejasiga kiritilgan bo'lib, yuqorida keltirilgan barcha fikrlar va ularning yechimlarini o'z ichiga olgan.

Har qanday soxada olib boriladigan ilmiy-tadqiqot ishi bir qancha ilmiy (ba'zan badiiy) adabiyotlarni mutolaa qilishdan boshlanadi. Mutolaa qilish, bu nafaqat kitobni o'qib chiqish, balki uni tahlil qilish, zarur joylarini boshqa manbalar bilan taqqoslash, ba'zi o'rinlarda o'zining e'tirozlarini ham namoyon eta olish demakdir. "**Mutolaa** – bu nutqiy faoliyatning murakkab turi bo'lib, sof texnik jihati – mutolaa qilish va tez o'qish malakalarini orttirish va ijodiy jihati – matndan zarur axborotlarni olishdan iborat" [Xodiyev, Golish 2010, 97]. Demak, mutolaaning sof texnik va ijodiy jihati mavjud bo'lib, ikkisinining ham vazifasi kitobni o'qish jarayonida undan to'g'ri foydalana olish malakasiga ega bo'lishdir.

Kitob va ilmiy-uslubiy matnlar bilan ishlash jarayonida B.Yu.Xodiyev va L.V.Golish o'zlarining mazkur asarlarida e'tirof etganlaridek, uning zarur joylarini markirovkalash yosh tadqiqotchi uchun nihoyatda katta yordam berishi mumkin [Xodiyev, Golish 2010, 97]. Chunki, azal-azaldan insonlar kitob o'qiganida unga qandaydir ma'lum bir ma'noga ega bo'lgan belgilarni qo'yib ketishi odat tusiga kirgan. Odatda, kitob o'qilayotgan vaqtda unutib qoldirmaslik, kerakli joyni konspekt qilib olish, savolga javob berish, mulohazatalab fikr, tushunarsiz jumla, aniqlik kiritilishi lozim bo'lgan jumla, izlanayotgan fikrga javob, o'z fikriga zid bo'lgan fikr, xato fikr, noto'g'ri javob, noto'g'ri tarjima, tadqiqot olib borilayotgan ish uchun zarur bo'lgan jumlar maxsus belgilar, ya'ni markirovkalar bilan belgilab ketiladi. Kitob mutolaasi vaqtida har doim ham darhol yozib olish imkoniyati bo'lmaydi. Shunday paytlarda zarur jummalarni turli xil belgilar bilan belgilab ketish yoki markerda, qalam, flomaster, ruchkada ustidan yoki ostiga chizib ketish mumkin. Biz darslarimizda bu mavzuni o'zlashtirish jarayonida talabalarning ham aynan qandaydir belgilar orqali kitoblarda markirovkalar qilishlari ayon bo'ldi. Bu ularga mavzuni yaxshi o'zlashtirib olish va tahlil qilishlarida katta yordam berishini ta'kidlab o'tishdi hamda o'zlari ishlatadigan turli xil markirovka belgilarini ham tavsiya qilishdi. Albatta, kitob va jurnallarda qo'yiladigan turli belgilarni ham ishlatishning ma'naviy va estetik tomoni, ya'ni, markirovka qo'yilayotgan kitob faqat o'zining shaxsiy kitobi bo'lishi, undan so'ng foydalanadigan o'quvchi uchun noqulaylik tug'dirmasligi, aks holda kitobxon va kitob o'qish etikasi-ga rioya etilmaganligi ularga uqtirib o'tiladi.

Bundan tashqari, ko'pincha kitobni o'qiyotganda deyarli

ahamiyat berilmaydigan, ammo o'quvchi diqqat markazidan qochmasligi zarur bo'lgan ayrim jihatlar haqida ham talabalarga doim to'liq ma'lumot berish zarur. Bu kitobning tarkibiy tuzilishi bo'lib, kitobning muallifi va nomidan tortib, to mundarijasi va nashr rekvizitlarigacha ham o'quvchiga mazkur kitob haqida uni o'qimasidan turib to'liq ma'lumot bera olishi mumkin.

Demak, kitob mutolaasi, u xoh ilmiy, xoh badiiy bo'lsin, o'quvchiga ham estetik zavq, ham keng dunyoqarash, ham ilm qilish yo'lidagi asosiy vositalardan biri bo'lishi zarur.

Oliy ta'lim muassasalarining talabalari ilmiy matnlarni tuzishda nimalarga ahamiyat berishi zarur? Umuman, ilmiy matn turlariga nimalar kiradi? Biz bu haqda ancha asosli, ilmiy dalillarni, ta'riflarni keltirishimiz mumkin. Ilmiy matn turlariga biz ilmiy ijodda foydalaniladigan barcha usul va uslublarni kirita olamiz. Xususan, reja, tezis, konspekt, referat, Abstrakt, taqriz, maqola, kurs ishi, o'quv loyihasi va u haqidagi hisobot, esse, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik dissertatsiyasi, ilmiy tadqiqot ishlari (dissertatsiya) va hokazo. Bularning barchasi o'z mazmuni, shakli va hajmi bilan bir-biridan keskin farq qiladi. Ularning farq qilishi esa, vazifalarini ham tashkil qiladi. Masalana, Abstrakt – biror bir ilmiy (badiiy) asarga, maqola, tezis va h.k.larga berilgan qisqacha ta'rif bo'lsa, taqriz unga nisbatan yaqinroq bo'lib, ma'lum bir ilmiy ish uchun beriladigan xulosa hisoblanadi. Taqrizda ishdagi kamchilik va xatolar, fikr-mulohazalar ham ko'rsatiladi. Demak, hajmi jihatidan taqriz Abstraktdan ko'ra kengroq bo'ladi.

Talabalarining ilmiy ijodkorligini shakllantirishda ilmiy matnlar va ularning bir-biridan farqini mukammal tushuntirib bermish zarur. Chunki, talabalar dars jarayonida yoki darsdan tashqari vaqtda mustaqil ta'lim olish jarayonida matnlarni shakllantirishi, ularning tuzilishi va ahamiyatini, matnlarning bir-biridan farqli jihatlari bilan birga qachon va qayerda, qanday ishlatilishi, ularning zarurati haqida ham tasavvurga ega bo'lishlari lozim. Ilmiy matnlar bir-biridan farq qiladi. Bu – fakt. Lekin, 1-kurs talabasi dastlab matnlarni farqlamaydi va hamma tayyorlagan matni uning uchun "konspekt" hisoblanadi.

Ma'ruza vaqtida yozib olinadigan konspektlarning ham o'ziga yarasha qoidalari mavjud. O'qituvchi o'z ma'ruzasi mavzusini reja bilan birga e'lon qiladi. Rejaning ahamiyati qay darajada? Reja – bu eng qisqa yozuv bo'lib,

- fikr bayonining izchilligini aks ettiradi va umumlashtiradi;
- matnning mazmunini ochib beradi;

- manbaning mazmunini xotirada qayta tiklaydi;
- konspekt va tezislarni o'rnini bosadi;
- har xil yozuvlarni (ma'ruza, axborot, hisobot) tuzishga yordam beradi;
- bajarilgan yozuvni yaxshilaydi;
- o'zini o'zi nazorat qilishni tezlashtiradi;
- e'tiborni jamlaydi;
- yaxshi tanish bo'lgan matnni xotirada jonlantirish uchun ishlatiladi.

Reja - faktik mazmunni bermaydi, balki faqat uni va mazmunni berish sxemasini ko'rsatadi. Reja tuzishning ham o'ziga xos tamoyillari mavjud:

1. Tayyor ilmiy matnning rejasi uchun:

- a) matnning mazmuniy bo'laklarga bo'linishini belgilash;
- b) bo'lingan har bir mazmuniy bo'lakning asosiy fikrini belgilash;
- s) rejaning bandini matnning boshqa qismlari bilan mantiqiy yaxlit qilib bog'laydigan muhim jihatini farqlaydigan bandini ifodalash.

2. Yaratilayotgan ilmiy matnning rejasi uchun:

- a) yaratilayotgan matnning tuzilmasini uning uchta qismi (kirish, asosiy qism, xulosa) orqali bashorat qilish;
- b) har bir qismning asosiy fikrini belgilash;
- s) rejaning umuman mantiqiy birlikni tashkil etadigan muhim masalalari doirasini belgilash.

Rejalar tuzilishiga ko'ra **oddiy (sodda)** va **murakkab reja** turlariga farqlanadi. Oddiy reja asosiy bandlardan tashkil topadi:

- 1.
- 2.
- 3.

va boshqalar.

Murakkab reja esa asosiy bandlardan tashqari, mazmunni aniqlashtiradigan va detallashtiradigan kichik bandlarni ham o'z ichiga oladi.

Kirish

Asosiy qism

I. ...

1.1. ...

1.2. ...

II. ...

2.1....

Xulosa

va boshqalar [Xodiev, Golish 2010, 97].

Ma'lumki, ilmiy tadqiqot mavzusi tanlanganidan keyin ilmiy ishning xomaki rejasi tuziladi. Mavzuning ilmiy-metodik adabiyoti sinchiklab o'rganilganidan keyin bu xomaki rejaga turli-tuman o'zgarishlar kiritiladi. Mavzu bo'yicha to'plangan faktik materialning dastlabki tasnifi ham ish rejasiga o'zgartirish kiritish lozimligini ko'rsatishi mumkin. Ana shunday o'zgarishlardan keyin bajariladigan ilmiy ishning mazmun-mundarijasi ancha oydinlashadi.

Odatda, konspekt, referat, kurs ishi, loyiha ishi, bitiruv malakaviy ishi, magistrlik va doktorlik disertatsiyalari uchun reja tuzilishi shart. Esse, maqola, tezis, taqriz, Abstrakt kabi matnlar uchun reja tuzilmaydi va ushbu matnlarni yozayotgan shaxs ayrimlari uchun o'ziga reja tuzib oladi, ammo nashr qilinadigan matnda u ko'rsatilmaydi.

Metodlar tahlili

Ishni yozish jarayonida rejada bir necha bor o'zgarishlar bo'lishi tabiiy hol hisoblanadi. Chunki ijod jarayonida yangi-yangi fikrlar, g'oyalar kela boshlaydi, yangi o'zlashtirilayotgan ma'lumotlar ham ba'zan bunga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun, har qanday ilmiy matn tayyorlashda avvaldan tuzilgan rejaga tayanib qolish kerak emas.

Demak, har ishni, ya'ni yoziladigan matnni reja tuzishdan boshlash muhimligini talabalarga uqtirib borish, ularning keyinchalik mastaqil ishlari va ilmiy ijodlari uchun buning qanchalik ahamiyatli ekanligini tushantirib, o'rgatib borish har bir professor-o'qituvchining vazifasiga aylanishi lozim.

Konspekt deganda reja, ko'chirmalar va tezislarning birlashtirilishini nazarda tutadigan, bayonning ichki mantiqiga quriladigan, asosiy xulosalar va qoidalar, faktlar, dalillar, usullarni o'z ichiga oladigan, tuzuvchining materialga nisbatan munosabatini aks ettiradigan, nafaqat tuzuvchi, shu bilan birga uning boshqa o'quvchisi tomonidan ham ishlatilishi mumkin bo'lgan matn tushuniladi. Talabalar konspekt deganda, odatda, ma'ruza vaqtida o'qituvchi tomonidan yozdirilgan yoki mastaqil holda mavzu yuzasidan yozilgan matnni tushunishadi. Bu ham bir hisobda to'g'ri. Lekin, har doim ham konspekt yozishda qoidalarga amal qilamizmi? Konspekt qanday yoziladi? Konspekt qachon va nimaga yoziladi? Shunga o'xshash bir talay savollar bilan murojaat qilishimiz mumkin.

Konspektda quyidagilarni aks ettirish kerak:

- Gap nima haqida;
- Nima ta'kidlanayapti;
- Qanday dalillanayapti.

Dars, ya'ni ma'ruza vaqtida, o'qituvchining birinchi so'zlari-danoq qo'lga ruchkani olib birdan yozib ketish yaramaydi. Aytilayotgan gaplarni avtomatik tarzda emas, balki ma'lumotni filtrlab, zarur joylarini yozib olish lozim. Eng ma'quli, oldin ma'ruzachini yaxshilab tinglab, keyin asosiy fikrlarni yozib qo'yishdir. Ma'ruzachining ba'zi fikrlariga munosabat bildirib ketish ham mumkin. Masalan, qavs ichida yoki satr yonida turli belgilarni (markirovkalarni) qo'yib ketish, dars oxirida esa ma'ruzachidan ularni so'rab olish yoki mustaqil holda ularga javobni izlab topish mumkin. Mavzu, sarlavha va shunga o'xshash ma'ruza qismlarini, albatta, ajratib (boshqa rangli ruchkada, ostiga chizib, marker bilan belgilab, qandaydir belgilarni qo'yib) ketish maqsadga muvofiq. Shunda zarur holatlarda ularni izlab topish ancha oson bo'ladi. Qoidalar, formulalar, sitata va atamalarni ramkaga olib ketish ham mumkin. Yaxshiroq eslab qolish uchun ma'lumotlarni nafaqat yozib olish, balki chizib qo'yish ham mumkin. Chunki rasmlar va suratlar so'z va gaplardan ko'ra xotirada yaxshiroq o'rnashib qoladi hamda zarur ma'lumotlarni eslash, foydalanish yoki tahlil qilish uchun qulay sharoit yaratib beradi.

Konspekt uchun zarur qisqartmalarni ham o'ylab topish va o'zi uchun ishlatish mumkin. Bu yozish jarayonini ancha qisqartiradi va tinglovchi ma'ruzachining nutqidan ortda qolib ketmasligiga yaxshi imkoniyat yaratib beradi. Bunda matematik va boshqa belgilar (simvollar) ancha yordam beradi.

Eng asosiysi, yozuv qurollarining to'g'ri tanlanishidir. Konspekt yozish uchun qulay bo'lgan varaqlardan iborat, yaxshi tikilgan daftar, bloknotlardan foydalanish lozim. Yaxshi yelimlanmagan yoki tikilmagan daftar varaqlari tez orada ajralib ketishi va noqulayliklar tug'dirishi mumkin. Daftar tanlayotganda varaqlarning chetida hoshiyasi bori tanlansa, u yerga mavzu yuzasidan zarur belgilarni, yangi yoki izoh talab qiladigan atamalarni yozib qo'yish mumkin. Shu bilan birgalikda, yozuv moslamasi, ya'ni turli rangdagi ruchkalar, qora qalam, marker va shu kabilarni ham har kim o'ziga mosini tanlab olishi, doim yonida olib yurishi, har doim ulardan foydalanishi lozim. Konspektlarni markirovkalash ham xuddi adabiyotlarni markirovkalash kabi amalga oshirilishi mumkin.

Konspekt turlari:

Rejali – oldindan tayyorlangan reja yordamida tuziladi: uning har bir bandiga konspektning tegishli qismi mos keladi;

Matnga doir – ko‘pincha mantiqiy o‘tishlar bilan bog‘langan ko‘chirmalardan tashkil topadi;

Erkin – ko‘chirmalar, ba‘zan tezislar aralashmasidan iborat bo‘ladi;

Tematik – matnning butun mazmunini aks ettirmaydi, faqat muayyan, aniq mavzuni ishlaydi, qo‘yilgan savolga javob beradi;

Xronologik – hodisalarning o‘zini ko‘rsatish asosida ularning xronologik izchilligini aks ettiradi;

Tahliliy – ko‘pincha bir necha manbadan foydalanib aniq mavzuni ochib beradi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda Oliy o‘quv yurtlarida talaba mustaqil ishlari, ko‘pincha, referat holida qabul qilinadi. Referat o‘zi nima, uni yozishning tartibi qanday, unda nimalar aks etishi lozim, uning talaba bilimi uchun qanchalik amaliy ahamiyati mavjud? Shu va shunga o‘xshash ko‘plab savollar talabalarga bu topshiriqni berayotgan o‘qituvchining oldida ham kun tartibida turishi kerak. Biror mavzuni ko‘r-ko‘rona ko‘chirib kelib, uni topshirib qutilib ketgan bilan talabaning bilimiga bilim qo‘shilib qolmaydi, faqat kafedrada “makalatura” yig‘iladi, xolos.

Referat (lot. refero – axborot beryapman) – biror ilmiy asar, maqola, o‘qilgan kitob va sh.k. mazmunining qisqacha yozma va og‘zaki bayoni; o‘rganilgan ilmiy masalaning natijasi haqida axborot, tegishli adabiyot va boshqa manbalarning qisqartirilgan shahrli tahlilini o‘z ichiga olgan ma‘lum mavzudagi ma‘ruza. Referat, odatda, ilmiy axborot vazifasini o‘taydi. Unda muayyan mavzu yoritilishi bilan birga, tegishli ilmiy nazariyalar, ilmiy xulosalar tahlil etilishi va tanqid qilinishi mumkin. O‘zbekistonda referat ilmiy tadqiqot muassasalarida, oliy o‘quv yurtlari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, umumiy ta‘lim maktablarida ko‘p qo‘llanadigan didaktik vositadir. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar o‘quvchilari hamda oliy o‘quv yurtlari talabalarining fakultativ mashg‘ulotlardagi maxsus axborotlari ham referat deyiladi. Dissertatsiya yuzasidan tayyorlanadigan referat (avtoreferat)da dissertatsiyaning asosiy mazmuni va xulosalari ifodalanadi [O‘zME 2000].

Referatning o‘ziga xosligi:

- keng miqyosli dalillar, qiyoslashlar, mushohadalar, baholar-ga ega bo‘lmaydi;

- matnda qanday yangi, muhim jihat bor, degan savolga javob beradi.

Referat diqqat-e‘tiborni yangi ma‘lumotlarga qaratadi va

boshlang'ich matnga murojaat etishning maqsadga muvofiqligini belgilaydi.

Referat materialning shunchaki bir oddiy takrorlanishi, bir yoki bir necha manbalardagi materialni o'zlashtirib olishdan iborat bo'lib qolmasligi, ya'ni ko'chirmachilik va kompilyatsiya mahsuli bo'lmasligi kerak. Unda referent tanlagan mavzuga oid va ishlab chiqilgan adabiyotlarda mavjud bo'lgan jamiki material tahlil qilib chiqilishi lozim [Xodiev, Golish 2010, 97].

Ko'plab talaba-yoshlar oliygohlarda ta'lim olish bilan birga o'zini ilmiy izlanishlari bilan ham nazarga tushishni xohlashadi, albatta. Bu borada ular maqola va tezislarni yozish hamda ularni nashr ettirish uchun bir qancha qiyinchiliklarga duch kelishadi. Avvalo, maqolaning nima ekanligini, ilmiy maqola va tezisning bir-biridan farqini, ularni yozish uchun birinchi navbatda ahamiyat beriladigan jihatlar haqida ularga batafsil ma'lumotlar kerak bo'ladi. Biz o'z amaliyotimiz va mehnat faoliyatimiz davomida talabalarining maqolalarini to'plam yoki jurnallarda nashr ettirishlaridan oldin o'qib ko'rganmiz. Ammo, ko'pining talabga javob bermasligini, maqolada konkret nima demoqchi ekanligini va u nima maqsadda yozilayotganini o'zlari ham anglab yetmaganliklarining guvohi bo'lganmiz. Ko'plab iqtidorli talabalar ustozlarining oldiga "Maqola yozishni o'rgating" degan iltimoslar bilan kelishadi. Bizning nazdimizda, shunday paytlarda o'sha talabalarga avval birorta chop etilgan maqolani o'qittirib, tahlil qildirib, unga Abstrakt yozdirish, maqolaning mohiyati, xato va kamchiliklari bilan uning yutuqlarini ham o'zlariga tahlil qildirish lozim. 4-5ta maqolani ana shunday tartibda tahlil qilib o'rgangan talaba maqolaning nima ekanligini, uni qanday yozish kerakligi haqida tasavvurga ega bo'ladi. Biz "Ilmiy va ijodiy ish yozish asoslari" darslarimizning amaliy mashg'ulotlarida aynan shunday tajribalarni ko'p bora takrorladik. Natijada, talabalar maqolaning nima ekanligini, unga qo'yiladigan asosiy talablar, uni tayyorlash bosqichlari, maqola uchun har qanday materialni analiz va sintez qilib chiqib, keyin yozish zarurligini, adabiyotlar va qo'shimcha ma'lumot manbalari bilan ishlash va ularni tartiblash jarayonini o'rganib borishdi. Bir qancha talabalarimiz konferensiyalarda o'zlarining maqola va tezislari bilan ishtirok etishdi.

Maqolalarga yoziladigan Abstrakt va taqrizlarning ham bir-biridan farqi, ahamiyati, tuzilishi va zarurati haqida ham talabalarga zarur ma'lumotlarni berib borish lozim.

Talaba-yoshlarda nafaqat yozma ijodkorlik, balki axborotlarni og'zaki shaklda yetkazish ko'nikmasini ham shakllantirish zarur.

Bu o'rinda ularga ma'ruzalarning turlari, ularga tayyorgarlik ko'rish jarayonlari, asosiy e'tibor beriladigan jihatlar haqida, ma'ruzachining nutq etikasi va imidji, ovozning ahamiyati va h.k.lar haqida to'liq ma'lumot berib borish kerak.

Ma'lumki, ma'ruzalarning o'zi ham bir qancha turlarga bo'linadi. Ularning ichida ta'limiy ma'ruzalar asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

Ta'limiy ma'ruzalar, leksiya — o'quv material, biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil, tartibli og'zaki bayoni. O'quv ma'ruzasi o'quv jarayonining asosiy shakli; oliy o'quv yurtlarida dars berish usullaridan biri. Ma'ruza, shuningdek, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimida, umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida ham qo'llaniladi. Ommaviy ma'ruza madaniy-ma'rifiy ishlar tizimida siyosiy va ilmiy bilimlarni tarqatish hamda tashviqot qilish shakllaridan biridir.

Zamonaviy ma'ruzalarning ta'lim tizimidagi o'rni katta, chunki talabalar bilimni oshirish zamonaviy ma'ruzalarga bog'liqdir. Ma'ruza, nutq, taqdimot (prezentatsiya) – aniq mavzu bo'yicha ma'lumotni taqdim etishning umumqabul qilingan usuli hisoblanadi. Ma'ruzada tizimiy ravishda, ma'lum ketma-ketlik asosida nazariy xarakterdagi materiallar o'qituvchi (ma'ruzachi) tomonidan tinglovchilar e'tiboriga yetkaziladi. Ko'pgina ko'rsatkichlar bo'yicha «Ma'lumotni uzatish, yetkazish» eng qiyin uslublardan biri hisoblanadi. Ma'lumotlar va axborotlarni ma'ruza shaklida uzatish oliy ta'lim tizimida o'qitish uslublaridan biri bo'lib, tinglovchilarning bilim darajalari, malakasi, tayanch ma'lumotlari va yoshiga, ayrim hollarda jinsiga ham bog'liq jarayon hisoblanadi.

Umuman, «Zamonaviy ma'ruzalar qanday bo'lishi kerak?» degan savolga, quyidagicha javob berish mumkin: Ma'ruza – bu:

- kuchli, esda qoladigan bahs, diskussiya;
- yangi yoki eski muammolar bo'yicha aniq loyihalangan va bahs qilinmaydigan qaror va tasdiqlar;
- aniq o'zaro munosabat, fikr almashish;
- nazariya va shaxsiy tajribalar kombinatsiyasi;
- zamonaviy ma'ruza o'ta «moslashuvchan» bo'lmog'i lozim;
- mavzuni yaxshi biladigan va nimanidir bilishni juda xohlovchilar o'rtasidagi suhbat;
- professional tomonidan o'qish davomida o'quvchilar guruhini fikrlashga undovchi, qandaydir muammo ustida tanqidiy va faol o'ylashga, tafakkur qilishga undovchi jarayon;
- «jonli» nutq, uning o'rnini hech qanday axborot uzatuvchi

Zamonaviy ma'ruza avvalgi o'qitishning «nafaol» usulidan «faol» usuliga o'tmog'i, bahs, munozara, suhbat, muhokama shaklida amaliy ishlarning uyg'unligi, ya'ni interaktiv usullarda tashkil etilmog'i lozim. Shu sababli hozirgi vaqtdagi ko'plab innovatsion uslublari o'qitishning interaktiv uslublari qo'llash bilan bog'liqdir [Завада, Бушмина 2010, 66-70]. Ayrim pedagoglar o'qitishning interaktiv uslublari deganda zamonaviy o'quvvizual materiallar (multimedia va animatsion slaydlar, tarqatma materiallar, ma'ruza matnlari, texnik vositalarning modellari, maketlari va boshqalardan) hamda zamonaviy texnik vositalar (kompyuterlar, elektron doskalar va boshqalardan) foydalanishadi. Ammo, ma'ruza matnlarini oldindan talabaga taqdim etib, talabaning darsga tayyor bo'lib kelishini ta'minlashlari to'g'ri emas.

Biz yuqorida ma'ruza va ma'ruzachi haqida ma'lumotlarni berdik. Ammo, uni tinglovchilarga ham bir qancha talablar qo'yiladi. Ma'ruzani tinglash, aslida, ixtiyori bo'lishi kerak (qanchalik abstrakt bo'lmasin). Chunki ixtiyoriy tinglangan ma'ruza oson qabul qilinadi, tinglovchi uchun katta qiziqish o'yg'otadi va ilmiy ijodkorlik uchun motivatsiya beradi, yangi g'oyalarning tug'ilishiga sabab bo'ladi. Ma'ruzalarni har xil metodlar asosida o'tish, turli texnik va boshqa vositalardan foydalanish, ma'ruzachi va tinglovchi o'rtasida bir-birini tushunuvchi va qo'llab-quvvatlovchi aloqa o'rnatish esa eng zerikarli ma'ruzani ham jonlantirishi muqarrar. Ma'ruzaning o'zlashtirilishi uni qanday olib borilishi bilan birga, uni tinglash va anglashga ham bevosita bohliq. Demak, talaba ma'ruza asosida qanday konspekt yozishi, ya'ni uni qayd etib borishi haqida ham, albatta, talabalarga mukammal ma'lumotlarni berib borishimiz zarur.

Xulosa

Demak, talaba-yoshlarning ilmiy-ijodkorlik potensialini oshirishda obyektiv bilimlarni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish ma'lum bir sistemaga va oldindan ishlab chiqilgan rejaga asosan olib boriladi. Ilmiy tadqiqotdan ko'zlangan maqsadga erishish aniq bir tadqiqot olib borish uslubiga tayangan holda va unga asosan amalga oshiriladi. Umuman, tadqiqotlar olib borishda juda ko'plab usullardan foydalaniladi. Ulardan ayrimlari turli xil fan sohalarida foydalanilishi mumkin. Masalan, matematik usullar fanning turli sohalarida qo'llanilsa, tenzometrik o'lchash – mexanikada, sistemali yondashuv, termodinamik usul – energetikada va h.k. Aniq usullar aniq bir obyektning mohiyatini o'rganish,

ko'zlangan ilmiy va amaliy muammoni yechish bilan bog'liq tadqiqot obyektlarining xususiyatlari va o'ziga xos tomonlarini o'rganishda qo'llaniladi.

Ilmiy bilish muammoni hal qilish bilan bog'liqdir. Muammolarning bo'lmasligi tadqiqotlarning to'xtab qolishi va fanning bir joyda qotib qolishiga olib kelgan bo'lur edi.

Ilmiy tadqiqot ishlarida quyidagilar farqlanadi: ilmiy yo'nalish, muammolar va mavzular.

Ilmiy yo'nalish – fanning muayyan tarmog'ida yirik, fundamental, nazariy-eksperimental masalalarni hal etishga bag'ishlangan jamoaviy ilmiy tadqiqot sohasi. Ilmiy yo'nalish quyidagi tuzilmaviy birliklarga bo'linadi: mujassam muammolar va muammolar, mavzular va masalalar.

Muammo – murakkab ilmiy masala bo'lib, hal etishni, tadqiq etishni talab qiladi. U muammoviy vaziyat natijasi hisoblanadi, bu mavjud eski bilimlar va empirik yoki nazariy tadqiqotlar natijasida yangidan topilgan bilimlar o'rtasida ziddiyat yuzaga kelishi tufayli hosil bo'ladi. Mujassamaviy muammolar (yoki problematika) - odatda, bir yo'nalishdagi murakkab bir qancha masalani o'z ichiga oluvchi muammolar majmui.

Mavzu – bu ilmiy masala bo'lib, tadqiqot talab qiluvchi muammolar muayyan sohasini qamrab oladi. U ko'plab tadqiqiy masalalarga – muammoning aniq bir sohasiga taalluqli ancha mayda ilmiy masalalarga asoslanadi. Masalani yoki muammoni hal etishda muayyan tadqiqot vazifasi yechiladi, masalan, yangi materialni ishlab chiqish, konstruksiya, ilg'or texnologiya va sh.k.larni yaratish. Bunda ularni bajarish faqat nazariy ahamiyat kasb etibgina qolmay, balki asosan kutilayotgan muayyan iqtisodiy samaraga ega amaliy ahamiyat ham kasb etadi.

Muammo va mavzuni tanlash qiyin va mas'uliyatli ishdir, bir necha bosqichda o'z yechimini topadi.

Birinchi bosqichda, muammoviy vaziyatdan kelib chiqib, muammo ifoda etiladi va kutilayotgan natija umumiy tarzda belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda, muammoning dolzarbligi, uning fan texnika uchun ahamiyati aniqlanadi.

Uchinchi bosqichda muammo tuzilmasi ishlab chiqiladi mavzu, kichik mavzular, savollar va ular o'rtasidagi bog'liqlik farqlanadi. Natijada muammo daraxti shakllanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, talabalarda ilmiy-ijodkorlik ko'nikmasini shakllantrish – bu ikki tomonlama harakat bo'lib, ham talabadan, ham o'qituvchidan katta mas'uliyatni talab qiladi. Tala-

balarni ilm-fanga to'g'ri yo'naltirishda olib boriladigan ishlar, albat-ta, kelajakda o'z mevasi va samarasini beradi.

Adabiyotlar

- Davronov, Z. 2007. *Ilmiy ijod metodologiyasi*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- Грязнов, В.М. 2000. *Методология научного творчества*. Москва: РУДН.
- Журавлев, В.И. 1988. *Введение в научное исследование по педагогике: Учеб. пособие для студентов пед. Институтов*. Москва: Просвещение.
- Musulmanova, Nargiza. 2021. *Ilmiy va ijodiy ish yozish asoslari*. Toshkent: AKTIV PRINT.
- Перегудов, Л. 2002. *Методология научных исследований*. Ташкент.
- Peregudov, L.V., Saidov, M.X., Aliqulov, D.Y. 2002. *Ilmiy ijod metodologiyasi*. Toshkent: «Moliya» nashriyoti.
- Radjabov, A. 2012. *Ilmiy tadqiqot asoslari: o'quv qo'llanma*. Toshkent: «Tafakkur-Bo'stoni».
- Rahmatullaev, Shavkat. 2002. *Ilmiy-tadqiqot asoslari* (Magistrlar uchun qo'llanma). Toshkent: O'zMU nashriyoti.
- Скибитский, Э.Г. 2016. *Методология научного творчества: учеб. пособие*. Новосибирск: САФБД.
- Ходиев, Б.Ю., Бекмурадов, А.Ш., Болтабаев, М.Р., Голиш, Л.В., Гимранова, О.Б. 2008. *Основы подготовки к научно - исследовательской деятельности: Учебно – методическое пособие*. Ташкент: Экономика.
- Xodiev, Bahodir, Golish, Lyudmila. 2010. *Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari* (birinchi bosqich talabalariga yordam tariqasida): O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent: TDIU nashriyoti.
- Закин, Я.Х., Рашидов, Н.Р. 1981. *Основы научного исследования*. Тошкент: Уқитувчи.
- Завада, Г.В., Бушмина, О.В. 2010. *Педагогика высшей школы: Конспект лекций*. Казань: издательство Казан. гос. энерг. ун-т.
- https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20R.pdf
- <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/maruza-uz/>
- https://enc.for.uz/wiki/O%CA%BBzbekiston_milliy_ensiklopediyasi

Formation of research skills of students and youth

Nargiza Musulmanova¹

Abstract

This article deals with the formation of scientific and creative skills of students in research work, the introduction of students in higher education to the types of scientific texts and the principles of their creation, the formation of oral and written speech, reading fiction and scientific literature, work on abstracts and other scientific texts, lectures, their types, the process of preparation for them, scientific knowledge, methodologies. Planning, abstracts, abstracts, articles, theses, reviews, Abstracts, etc. for various scientific texts are described on the basis of well-founded examples and methods. In addition to teaching students to create scientific texts, the use of ready-made scientific and artistic literature, reading and analysis of scientific, scientific-methodological articles, sorting literature, searching for materials on the topic on electronic sites and in the process of work the use of skills such as the use of references and the formation of references can also be recognized as a task of this article. This article also covers how to prepare different presentations, present them in different ways, prepare and present presentations on a computer, and defend ready-made works.

Key words: *scientific and creative work writing, research, scientific topic, scientific text, creative text, methodology, heuristics, purpose, task, potential, scientific potential, oral information, written information, scientific-methodological sources, dissertation, course work, Abstract, resume.*

References

- Davronov, Z. 2007. Ilmiy ijod metodologiyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- Gryaznov, V.M. 2000. Metodologiya nauchnogo tvorchestva. Moskva: RUDN.
- Juravlev, V.I. 1988. Vvedenie v nauchnoe issledovanie po pedagogike: Ucheb. posobie dlya studentov ped. Institutov. Moskva: Prosveshenie.
- Musulmanova, Nargiza. 2021. Ilmiy va ijodiy ish yozish asoslari. Toshkent: AKTIV PRINT.
- Peregudov, L. 2002. Metodologiya nauchnix issledovaniy. Tashkent.
- Peregudov, L.V., Saidov, M.X., Aliqulov, D.Y. 2002. Ilmiy ijod metodologiyasi. Toshkent: «Moliya» nashriyoti.
- Radjabov, A. 2012. Ilmiy tadqiqot asoslari: o'quv qo'llanma. Toshkent:

¹Musulmanova Nargiza Rakxmatillayevna – Doctor of filology, associate professor. TSUULL after Alisher Navoiy. Docent of department of Applied Philology.

E-mail: musulmonova@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-0001-1725

For reference: Musulmanova, N.R. 2022. "Formation of research skills of students and youth". *Uzbekistan: language and culture. Applied Philology* 1(5): 15-31.

«Tafakkur-Bo'stoni».

Rahmatullaev, Shavkat. 2002. Ilmiy-tadqiqot asoslari (Magistrlar uchun qo'llanma). Toshkent: O'zMU nashriyoti.

Skibitskiy, E.G. 2016. Metodologiya nauchnogo tvorchestva: ucheb. posobie. Novosibirsk: SAFBD.

Xodiev, B.Yu., Bekmuradov, A.Sh., Boltabaev, M.R., Golish, L.V., Gimranova, O.B. 2008. Osnovi podgotovki k nauchno - issledovatel'skoy deyatelnosti: Uchebno – metodicheskoe posobie. Tashkent: Ekonomika.

Xodiev, Bahodir, Golish, Lyudmila. 2010. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari (birinchi bosqich talabalariga yordam tariqasida): O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent: TDIU nashriyoti.

Zakin, Ya.X., Rashidov, N.R. 1981. Osnovi nauchnogo issledovaniya. Toshkent: O'qituvchi.

Zavada, G.V., Bushmina, O.V. 2010. Pedagogika visshey shkoli: Konspekt leksiy. Kazan: izdatelstvo Kazan. gos. energ. un-t.

O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil. https://enc.for.uz/wiki/O%-CA%BBzbekiston_milliy_ensiklopediyasi

https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20R.pdf

<https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/maruza-uz/>

https://enc.for.uz/wiki/O%CA%BBzbekiston_milliy_ensiklopediyasi